

BAKSTEEN

Kleine bedrijfsgebouwen
met identiteit

UITGEVER

Koninklijk Verbond van
Nederlandse
Baksteenfabrikanten

HOOFDREDACTIE

Hans de Muinck Keizer

**REDACTIE EN
MEDEWERKERS**

Elize Aalbers
Victor Freijser
Michiel Nieuwenhuys
Bart de Vries

**PRODUKTIE-
COÖRDINATIE**

Adviesbureau Hollander en
Van der Mey B.V., Den Haag

ART DIRECTION

Kees van de Wiel, Den Haag

VORMGEVING

Studio Tigges bNO, Den Haag

ZETWERK

Textpresse, Almere

LITHOGRAFIE

Nederlof Repro, Cruquius

DRUK

De Grafische, Haarlem

REDACTIE-ADRES

Koninginnegracht 95
2514 AK Den Haag
070-3549000

**ADRESWIJZIGING OF
VERZOEK OM TOEZENDING**

Richten aan het Koninklijk
Verbond van Nederlandse
Baksteenfabrikanten,
Postbus 51, 6994 ZH De Steeg.

ISSN 0925-5923

Baksteen is een kwartaaluitgave van het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB), Postbus 51, 6994 ZH De Steeg. Het wordt in controlled distribution toegezonden aan architecten(bureaus) en stedenbouwkundigen, tuin- en landschapsarchitecten, opdrachtgevers in de bouw, ONRI-leden en lagere overheidsinstellingen, aannemers (VG-Bouw en NVOB-leden), HIBIN-leden, onderwijsinstellingen en researchinstututen, (vak)pers en relaties van KNB, Copyright © 1992 KNB.

Het overnemen van artikelen als bedoeld in artikel 15 van de Auteurswet is niet toegestaan.

KORT NIEUWS **3****DE SYMBOLISCHE WAARDE VAN EEN HUIS** **4**

Projectontwikkelaars worden nog wel eens verrast door de smaak van kopers: meer gedurfd dan ze in hun bangste dromen durfden vermoeden. Hoe gewoon is het ongewone?

Tekst: *W. Rothuizen*
Fotografie: *Klaas van den Berg, Con Mönnich, Peter de Ruig*

RUIMTELIJKE KWALITEIT VRAAGT OM NIEUWE IDEEEN **7**

De vernieuwingen in de stedenbouw en architectuur dragen de kiem in zich van een nieuw evenwicht tussen beide. Dit kan de ruimtelijke kwaliteit ten goede komen.

Tekst: *Philip Spangenberg*
Fotografie: *Jannes Linders, Con Mönnich*

WEG VAN DE SNELWEGARCHITECTUUR **10**

Bedrijfsgebouwen liggen tegenwoordig in brainparken of aan industrieboulevards. Elk gebouw probeert nog opvallender te zijn dan het volgende, met als gevolg dat velen verdwijnen in anonimiteit. Toch zijn er uitzonderingen. Ze vallen op door kleinschaligheid en kwaliteit

Tekst: *Hans Stoutjesdijk*
Fotografie: *Jannes Linders*

STENEN LOPER IN HAAGSE BINNENSTAD VERDER UITGEROLD **15**

Het plein vóór het nieuwe Tweede Kamergebouw is geen hoogstandje van symboliek en grandeur. Maar het zorgvuldig gelegde stenen tapijt zorgt wel voor geslaagde perfectie in alle eenvoud

Tekst: *Bart de Vries*
Fotografie: *Robert Oerlemans*

ARCHITECTUUR ALS PORTRET **18**

Bouwer en projectontwikkelaar Michel Schoonderbeek heeft een ideaal. Een gebouw dat de opdrachtgever als 't ware portretteert. Het gaat erom iets opmerkelijks te creëren

Tekst: *Michel Schoonderbeek*
Illustratie: *Louis Radstaak*

Omslag: *Jannes Linders*

Verlijmen van gevelstenen

De term metselsteen is misschien aan vervanging toe, want als uitvloeisel van het groot-schalige onderzoekprogramma BRIK experimenteert het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB) al enige tijd met het verlijmen van gevelstenen. Na een klimwand in Maastricht vorig jaar is het nu de beurt om bij de nieuwbouw van de Stichting Regionale Vakopleiding Bouwbedrijven Arnhem en Zuid-West Veluwe deze nieuwe verwerkingsmethode toe te passen. Bij het verlijmen wordt de cementgebonden lijm met een lijmpistool (zie detail foto) op de stenen aangebracht. Dit betekent een aanzienlijke vermindering van de fysieke belasting van de metselaar. Ook de mechanische eigenschappen van de gevel zijn beter, omdat de gebruikte lijm tweemaal de sterkte heeft van de steen in plaats van slechts veertig procent zoals bij metselspecie. Tot slot krijgt de gevel bij verlijmen een andere, verrassende aanblik (zie foto).

Lijmen geeft een gevel een verrassende aanblik

Wapenen en voorspannen van metselwerk

Dragend metselwerk komt nauwelijks meer voor. Een belangrijke reden daarvoor is de sterkte van de hechting tussen steen en mortel. Die bepaalt de treksterkte van stenen wanden. Vergroting van die treksterkte is mogelijk door het gebruik van cementlijm in plaats van mortel (zie ook Kort Nieuws elders op deze pagina). Een andere mogelijkheid is het wapenen van metselwerk met staal of misschien zelfs met kunststof. Aangezien de constructieve eigenschappen van metselwerk hierdoor aanzienlijk vergroot kunnen worden, bestaat er in de baksteenindustrie grote interesse in al dan niet voorgespannen wapening. Onderzoek hiernaar is daarom al geruime tijd gaande. En hoe-

wel concrete resultaten nog moeten worden geboekt, zijn de experimenten die nu worden uitgevoerd aan de TU Eindhoven en de TU Delft met gewapende, geprefabriceerde gevelelementen hoopgevend. Zozeer zelfs dat voorzichtige voorspellingen de richting uitgaan, dat er binnen afzienbare tijd genoeg gegevens beschikbaar zijn om aan produktie van elementen te gaan denken.

Metselwedstrijden

Op 15 mei jl. werd in Veghel de finale van de jaarlijkse metselwedstrijden voor leerlingen in het vak metselen aan het lager beroepsonderwijs afgesloten. Daaraan gingen in drie plaatsen voorronden vooraf. Ruim 60 jongens deden er aan mee. Inzet van de metselwedstrijden, die door KNB dit jaar voor de veertigste keer werden georganiseerd, is zoals gebruikelijk de Zilveren Troffel. In Veghel werd die ereprijs gewonnen door Robert Jan van den Middegaal. De leerling van de L.T.S. St. Joseph in Veghel vergaarde 223 punten, hetgeen hem de felicitaties opleverde van staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen drs. J. Wallage. Veghel hield er een grondkerende muur in de vorm van een halve cirkel aan over.

Sportcentrum steunt op dragend metselwerk

In november vorig jaar werd een begin gemaakt met de bouw van sportcentrum De Scheg in Deventer. Het ontwerp is van Architectenbureau Alberts en Van Huut. Aronsohn Raadgevende Ingenieurs B.V. is het betrokken constructiebureau. Opvallend aspect van het sportcentrum is dat baksteen weer als constructief materiaal voor het opgaande werk wordt gebruikt. Daarvoor worden diafragma-wanden gebruikt. De spouw wordt daarbij aanzienlijk verbreed en spouwankers worden vervangen door verbindende ribben van metselwerk tussen binnen- en buitenspouwblad (zie foto's). Ervaringen in Engeland hebben aangetoond dat hoogten van meer dan tien meter mogelijk zijn.

Diafragma-wanden voor project De Scheg

DE SYMBOLISCHE WAARDE

VAN EEN HUIS

In de woningbouw worden projectontwikkelaars nogal eens verrast door de smaak van de kopers: gedurfde, afwijkende en experimentele woningen gaan sneller van de hand dan ze in hun bangste dromen durfden vermoeden. Het ongewone is gewilder dan men denkt.

ONGEWOON IS GEWILD

Er groeit een kloof tussen wat de consumenten willen en wat de projectontwikkelaar denkt dat goed voor hen is. Architecten beleven professioneel genoeg aan vernieuwing, maar opdrachtgevers houden vol dat er maar een uiterst kleine markt is voor woningen die uitstijgen boven de grauwe middelmaat van het Nederlandse rijtjeshuis.

Is dat zo? De Filmwijk in Almere - van 13 tot 26 april jl. was deze nieuwe wijk de Buitenexpositie van de NWR-BouwRAI - kan tot op zekere hoogte gezien worden als een graadmeter voor wat de consument aan vernieuwing wenst of kan verdragen. De woningen variëren van licht onconventioneel tot sterk afwijkend en experimenteel. Van alle koopwoningen in dit project was 70 procent al op

tekening en maquette verkocht voordat de expositie werd geopend. Tijdens de expositie, die door 60.000 belangstellenden werd bezocht, ging nog eens 15 procent van de koopwoningen naar een nieuwe eigenaar. In de huursector was de belangstelling zeker niet minder.

MONA-TOETJES

Zo'n geëxposeerde wijk is voor aspirant-kopers natuurlijk een bijzondere attractie. Maar dat neemt niet weg dat ook de qua ontwerp en uiterlijk meest verregaande en afwijkende woningen - door critici als 'op hol geslagen architectuur' of als 'Monatoetjes' bestempeld - zich in het enthousiasme van de kopers mochten verheugen.

Loopt de bouwwereld - en met name de projectontwikkelaar - achter de markt aan? Na de jaren waarin de woningnood 'Volksvijand no 1' heette en er veel, snel en goedkoop moest worden gebouwd, zit het welvarender geworden Nederland met de kater van flats die 'betonnen konijnenhokken' worden genoemd en oprijzen uit het onverbiddelijke gelid van treurige, fantasieloze rijtjeshuizen. Geen wonder dat men daaraan wil ontsnappen. De hang naar individualisering is niet meer te stuiten en er zijn tal van architecten die de nieuwe wensen graag honoreren. Hebben de opdrachtgevers oog voor die ontwikkeling, of spelen ze liever op safe?

DESIGN EN LIFESTYLE

Ir. René Strijland, ontwikkelingsmanager van Bouwfonds Woningbouw - de grootste projectontwikkelaar op de woningmarkt - stelt vast dat de factor design als marketinginstrument nu ook de markt van de koopwoningen heeft bereikt. 'De hunkering naar identiteit in de Nederlandse laagbouwakkers van de jaren zeventig - plus de afgeloste hypotheek - schept een markt voor geïndividualiseerde woonproducten, waarbij design en lifestyle door de kopers worden herkend als een integraal onderdeel van de marketing,' meent Strijland.

Gevraagd naar de kloof tussen wat de mensen willen en wat de bouwwereld denkt dat goed voor ze is, wijst Strijland erop dat architecten via de media nogal eens laten weten dat zo'n

Delft, *Tanbhof-Zuid* (Art Nieuwpoort)

nooit bij zichzelf. In maar heel weinig gevallen hebben ze gelijk.'

'Veel architecten,' zegt Strijland, 'zijn op zoek naar iets nieuws, soms iets gek, vaak iets wits, terwijl de markt overwegend iets traditioneels wil. Wanneer wij op papier en in maquettes iets experimenteels tonen, kiest het publiek doorgaans toch voor de stereotype woning. De Filmwijk in Almere is alleen al daarom een uitzondering, omdat de mensen er een compleet huis op zicht konden kopen. Zo'n situatie doet zich wat experimentele, althans grensverleggende, woningbouw betreft niet vaak voor. Wat deze wijk betreft kan niemand volhouden dat de beroepsgroep van architecten het bewijs heeft geleverd dat het voortaan zó moet. Want daarvoor zit er ook te veel onzin bij. Dat daar ook woningen zijn verkocht die als voorbeelden kunnen worden gezien van een overheersend architectuurdogma, heeft onder andere met bijzondere factoren te maken, zoals de goede locatie, of het prestige dat het wonen in een experimentele wijk met zich meebrengt. Sommige mensen laten zich desnoods met onbewoonbare plattegronden opzadelen, als het huis maar individualiteit uitstraalt. De verkoopresultaten van de Filmwijk laten zien

dat de meeste mensen zich niets wijs laten maken en nog altijd primair naar de prijs-productverhouding kijken en daaraan gekoppeld de locatie beoordelen. De verkoopsnelheid van succesvolle projecten is altijd tot deze factoren te herleiden. De symbolische waarde van al dan niet experimentele archi-

Filmwijk, Almere (*Coupe Soleil*, Klaas van den Berg)

tectuur komt pas daarna. Ook experimentele projecten met tuinen op het noorden blijven altijd moeilijk te verkopen.'

CREATIEF

Is de projectontwikkelaar per definitie behoudend? 'Hij moet doen wat de markt wil, anders gaat hij failliet,' zegt Strijland. 'En een slimme projectontwikkelaar doet ook wat de markt gaat willen. Hij moet natuurlijk creatief zijn in zijn produktontwikkeling. We zijn steeds op zoek naar woonconcepten die de nieuwe markt vraag weerspiegelen. Wat wij daarbij vaak ontberen zijn architecten die goede architectuur maken en inspelen op wat de mensen verwachten wat betreft de symbolische waarde van een huis.'

Maar komen de projectontwikkelaars met hun voorzichtige opstelling wel voldoende tegemoet aan de groeiende behoefte aan individualisering in de woningbouw? Regelmatig blijkt immers dat woningen die duidelijk afwijken van het gangbare, gemakkelijker worden verkocht dan de projectontwikkelaars denken?

'Daar zijn inderdaad voorbeelden van,' zegt Strijland. 'Als de projectontwikkelaar zich voorzichtig opstelt is er vaak sprake van een zekere angst, die niet altijd ongegrond is. Het ontwikkelen van een woningbouwproject vergt tenminste drie jaar en intussen kan er denk aan de Golfoorlog of de rentestand - van alles gebeuren. En vergeet niet dat het tot tien jaar geleden allemaal goedkoop bouwen was wat de klok sloeg. Nederland werd rijker, de woningmarkt werd ruimer, de vraag naar luxe

Haarlem, *Zuiderpolder* (Van Sambeek)

kloof vooral door de behoudende opdrachtgevers wordt veroorzaakt en dat ze zelf, door zakelijke beperkingen, te kort worden gehouden. 'Er wordt een tegenstelling gesuggereerd die zegt: de projectontwikkelaar is een zakenvuller en de architect is een cultuurdrager.' Strijland spreekt in dit verband van architectenleed: 'Wat zij mooi vinden, is in hun ogen goed. Maar als het publiek het niet mooi vindt, dan keren ze zich af als gefrustreerde kunstenaars. Als hun produkt niet wordt begrepen of gewaardeerd, leggen architecten de oorzaak daarvan steeds bij anderen,

groeide. Samen met de architecten moeten wij die veranderingen herkennen en erop inspelen. En misschien loop je dan toch wat achter de markt aan. 'Waar ik steeds op hamer, is dat het experiment niet heilig mag worden verklaard. In de traditie zit toch ook een kwaliteit waarmee op een eigentijdse manier kan worden omgegaan, zonder in onbegrepen modernismen te vervallen. Bij een groeiende welvaart en een terugtrekkende overheid komt er meer ruimte voor vernieuwing. Architecten en ontwikkelaars moeten die ruimte gezamenlijk benutten. Op voorwaarde dat er geen kloof tussen beide partijen wordt gesuggereerd. Het is beter dat ze het op goede gronden samen uitvechten.'

AFWIJKEND

Het Architectenbureau Pieter Weeda in Rotterdam ontwierp voor de Filmwijk in Almere een gebogen rij van 20 koopwoningen met eenmalige bijdrage in de vrije sector. De woningen hebben drie verdiepingen en bieden de koper veel - naar eigen inzicht in te delen - ruimte voor zijn geld (184.000 tot 190.000 gulden). Door het kleurgebruik en de rondingen in de gevels wijkt het project van Weeda duidelijk af van de traditioneel aan elkaar geklonken rijtjeshuizen. Hij zette een bescheiden stap vooruit: vernieuwend, maar niet te dol. (Wat als motto voor het overgrote deel van de Filmwijk kan gelden.) De door Weeda ontworpen woningen zijn allemaal verkocht voordat de BouwRAI open ging. Wat merkt een architect als Pieter Weeda van de groeiende behoefte aan individualisering in de woningbouw? 'Die is enorm,' zegt hij. 'Zelfs in het eenvoudigste rijtje wil iemand steeds duidelijker laten merken wie hij is. Ik ben ervan overtuigd dat die behoefte groter is dan de projectontwikkelaars denken. Vooral in de Randstad, waar je dan ook gemakkelijker leuke en bijzondere dingen kunt doen. De Randstedelingen zijn zeer consumentgericht en stellen duidelijke eisen. Er wordt gerekend en tegelijkertijd hebben ze oog voor het ongewone, het afwijkende.'

Woonstorens Oranje Nassaukazerne, Amsterdam (Atelier PRO)

Woningwetwoningen, Rotterdam (Pieter Weeda)

Wordt er langer dan nodig is te traditioneel gebouwd? Weeda denkt van wel: 'Het is de algemene karakteristiek van de projectontwikkelaar dat hij huiverig is voor vernieuwing. Daar tegenover staat de architect die steeds iets wil. Hij wil eigenlijk steeds méér, daarvoor oefent hij een creatief beroep uit. Evenmin als de toekomstige bewoner wil hij het saaie rijtjeshuis. Hij wil binnen de mogelijkheden enige verandering aanbrengen of een toevoeging. Zoiets moet hij op goede gronden voorstellen en hij moet weten wat het kost. Niet alleen een projectontwikkelaar maar ook de architect moet de markt en de risico's kennen. Je registreert de veranderingen. Samen met de opdrachtgever kom je er dan wel uit.'

STAPJE VERDER

Wat de consumenten betreft is er meer mogelijk dan de bouwwereld denkt. Daarvan is Weeda overtuigd. Ook in de sector sociale woningbouw worden de kansen niet steeds benut. Hij kan wat dat betreft wijzen op de door hem ontworpen woningwetwoningen aan de Rotterdamse Nieuwe Binnenweg die er door hun vorm en het gebruik van gekleurde baksteen niet alleen goed uitzien, maar ook hun omgeving verrijken.

Appartementengebouw Ponsensteyn, Dordrecht (Alberts & Van Huut)

Aan het door ir. Strijland gememoreerde architectenleed heeft Weeda geen boodschap: 'Beide partijen moeten wat, en ze moeten goed naar elkaar luisteren,' zegt hij. 'De invalshoek in dit verband is steeds de combinatie van architectuur en volkshuisvesting. Dat wil zeggen: je weet voor wie je bouwt en toch wil je steeds een stapje verder gaan. Je kunt moeilijk op grond van een woonenquête gaan bouwen, want daar komt wat de meerderheid betreft uit wat iedereen kan voorspellen: een vrijstaand huis onder een pannendak met tuin en uitzicht op het water. Dat is onmogelijk en bovendien zou je dan de steeds groter wordende groep mensen verwaarlozen die wel eens wat anders wil.' Net als Strijland acht Weeda het experiment niet heilig. En beiden vinden de Filmwijk in Almere wel degelijk een indicatie voor de woonwensen van de consument, zoals er op veel plaatsen in Nederland al meer bewijzen zijn geleverd voor een veranderende woningmarkt. De omschakeling van een paternalistische, op de massa gerichte instelling, naar een ontvankelijkheid voor de individuele woonwensen vergt van zowel de overheid als de bouwwereld nog heel wat creativiteit.

RUIMTELIJKE KWALITEIT VRAAGT OM NIEUWE IDEEËN

De vernieuwingen in de stedenbouw en architectuur dragen de kiem in zich van een nieuw evenwicht tussen beide. De uitdaging is vooral gelegen in het stedenbouwkundig ontwerp méér te laten zijn dan een bestemmingsplan. Een pleidooi tegen architectonische hoogstandjes en voor ruimtelijke kwaliteit.

GEEN TENTOONSTELLINGSARCHITECTUUR

Op een symposium dat gehouden werd in het kader van de BouwRAI 1992, pleitte een projectontwikkelaar voor een beperking van de stedenbouwkundige randvoorwaarden om zo de variatie in het bouwen te stimuleren. Hoewel de spreker hierbij vooral doelde op door de overheid gestelde stedenbouwkundige randvoorwaarden, mag de uitspraak in haar algemeenheid exemplarisch genoemd worden voor het gebrek aan begrip voor de samenhang tussen stedenbouw en architectuur. Al in 1979 poneerde de architect Carel Weeber de stelling 'geen architectuur zonder stedenbouw'. Directe aanleiding voor deze oproep was toen de deplorabele situatie waarin de architectuur - en de stedenbouw - onder invloed van 'inspraak' en het primaat

van de 'kleinschaligheid' terecht gekomen waren. Inmiddels heeft 'de' architectuur in de loop van de jaren '80 onbetwist een nieuw elan gekregen. De buitenexpositie van diezelfde BouwRAI, de Filmwijk in Almere, legt daarvan in een verheugend groot aantal voorbeelden getuigenis af. Er dreigen echter risico's. De terugtrekkende overheid laat de stedenbouwkundige invulling meer en meer over aan de vrije markt. Dit kan ertoe leiden dat er aan de rand van de bestaande steden landschappen van architectonische 'hoogstandjes' gaan ontstaan die elke ruimtelijke samenhang ontberen. Helaas is de Filmwijk daarvan óók een voorbeeld, evenals de meerderheid van bedrijvenparken die momenteel als paddestoelen uit de grond rijzen. ➤

PLAN ZUID

Een goed voorbeeld van samenhang tussen stedenbouw en architectuur is het deel van Amsterdam-Zuid dat direct grenst aan de Pijp en de Concertgebouwboulevard en dat zich uitstrekt van de Amstel tot de Schinkel. Het gebied dat naar Nederlandse maatstaven een monumentaal karakter heeft, is tot stand gekomen op basis van het door de architect H.P. Berlage ontworpen en in 1917 goedgekeurde uitbreidingsplan voor Amsterdam-Zuid, meestal kortweg het Plan Zuid genoemd.

Het Plan Zuid ontleent zijn betekenis onder andere aan het gegeven dat de ontwerper erin geslaagd is een dusdanig karakter te scheppen dat ruimtelijke continuïteit en architectonische variatie beide gewaarborgd zijn. De bebouwing van het Plan Zuid is vrijwel geheel door de marktsector gerealiseerd. Talloze,

DE ARCHITECTUUR HEEFT IN DE LOOP VAN DE JAREN '80 ONMISKENBAAR EEN NIEUW ELAN GEKREGEN, WAT IN DE FILMWIJK IS WAAR TE NEMEN

veelal onbekende architecten hebben hun bijdrage geleverd. De afzonderlijke architectonische prestaties - uitzonderingen als de door M. de Klerk ontworpen gevels van de bouwblokken aan de Vrijheidslaan, de Wolkenkrabber van architect J.F. Staal en enkele andere gebouwen daargelaten - worden zelden in architectuurhandboeken gememoreerd. Maar dankzij het stedenbouwkundig ontwerp en de daarbij behorende randvoorwaarden voor de uitvoering is een stadsdeel tot stand gekomen dat in zijn geheel de toets van de kwaliteitskritiek ruimschoots kan doorstaan. Vermeldenswaard is bovendien, dat achter de gevels een scala van woningplattengronden schuilgaat.

OMSLAG

In het begin van de jaren '30 ontstond - mede onder invloed van de CIAM, een internationaal platform van architecten en stedenbouwkundigen - een nieuwe visie op architectuur en stedenbouw, het functionalisme. Het functionalisme nam afstand van de esthetica als leidend beginsel bij het ontwerp, stelde in haar plaats de functie (het gebruik, de organi-

satie) voorop. Toonaangevend voor het concept van de 'functionele stad' was het Algemeen Uitbreidingsplan in hoofdzaken voor Amsterdam, kortweg het AUP genoemd, dat in 1934 gepresenteerd werd. Het AUP is gebaseerd op een veelomvattende *survey*-onderzoek naar de toekomstige woningbehoefte, de aard van de werkgelegenheid, de aard, de omvang en de richting van het verkeer etcetera - en geeft in een indrukwekkende serie plankaarten en -toelichtingen per stedelijke functie de ruimtelijke ontwikkeling aan. Op basis van dit plan dat meer dan een verdubbeling van het op dat moment bebouwde gebied van de stad inhield, ontstonden, in hoofdzaak pas na de Tweede Wereldoorlog, de zogeheten westelijke tuinsteden en tuinstad Buitenveldert.

Hoewel de presentatie van het AUP vergezeld ging van perspectiefschetsen die een ruimtelijk, driedimensionaal beeld geven van de ontworpen tuinsteden, ligt de nadruk in het plan op de ordening van de onderscheiden stedelijke functies, op bestemmingen. De opvatting dat 'licht, lucht en ruimte' bepalend zijn voor de kwaliteit van het wonen, gaf aanleiding te breken met het principe van het gesloten bouwblok, waarvan per definitie één of twee zijden ten opzichte van de zon ongunstig georiënteerd zijn. Met het functionele stedenbouwkundige ontwerp werd de directe wisselwerking tussen ruimte en bebouwing en daarmee de 'formele' samenhang tussen stedenbouw en architectuur verbroken.

TRADITIONEEL OF FUNCTIONALISTISCH

Gedurende het eerste decennium na de Tweede Wereldoorlog deed - mede met het oog op de wederopbouw van geschonden bestaand stedelijk gebied - een 'traditionele',

op ruimtevormende principes gebaseerde stedenbouwkundige visie opgeld. Een interessant voorbeeld hiervan is het niet gerealiseerde ontwerp van de architect-stedenbouwkundige W.M. Dudok voor het Spuikwartier in Den Haag. Toch werd allengs de functionele stedenbouw de dominante stroming bij de enorme expansie van de steden in de jaren '50 en '60. De toenemende invloed van de toepassing van op prefabricatie en standaardisering berustende bouwsystemen leidde tot drastische beperkingen van de architectonische expressiemogelijkheden, in een stedenbouwkundige context, waarin de kwaliteit van de architectuur een intrinsieke factor is. Hoewel er diverse voorbeelden zijn van een geslaagde verbinding tussen architectuur en ruimte, niet zelden met het 'groen' als intermediair - zoals Pendrecht (Rotterdam), Buitenveldert (Amsterdam), Mariahoeve (Den Haag), Angelslo en Emmerhout (Emmen) - hebben de stadswijken uit de jaren '60 in toenemende mate het etiket 'monotoon' opgeplakt gekregen.

De reactie die op grond van de analyse van de tekortkomingen uiteraard in het teken kwam te staan van 'veelkleurigheid' en 'kleinschaligheid' leidde in de jaren '70 tot steen geworden anachronismen, waarin stedenbouw en architectuur niet langer door functionele beginselen maar evenmin door vormprincipes gelegitimeerd leken te worden. Het was deze ontwikkeling die Carel Weeber zijn uitspraak 'geen architectuur zonder stedenbouw' ontlokte.

VARIËREN

Weeber refereerde in zijn artikel onder andere aan de gridstructuur van Barcelona, een stad die inmiddels sterk tot de verbeelding van in stedenbouw en architectuur geïnteresseerden

spreekt. Interessante aspecten van het grid van Barcelona, waarvoor de basis gelegd is in het midden van de 19e eeuw, zijn de neutraliteit, de herhaalbaarheid en de tijdloosheid ervan. Het grid biedt de mogelijkheid architectonisch te variëren zonder de samengang op een hoger schaalniveau (de straat, de buurt, de stad - het stedenbouwkundig schaalniveau) in de waagschaal te stellen. Het gaat niet aan het grid van Barcelona tot het stedenbouwkundig-architectonisch ordeningsprincipe te verklaren. De matige kwaliteit van de door Weeber zelf ontworpen woonwijk Venserpolder (Amsterdam-Zuidoost) geeft aan dat een 'kansrijk' principe niet zonder meer kan worden toegepast. Het belang van de uitspraak 'geen architectuur zonder stedenbouw' is dan ook vooral gelegen in de uitdaging het

stedenbouwkundig ontwerp méér te laten zijn dan een bestemmingsplan.

STADSONTWERP

Sinds de jaren '80 is de belangstelling voor de ruimtevormende, architectonische dimensie van de stedenbouw sterk in opkomst. De betekenis van de kwaliteit van wat niet geheel terecht de openbare ruimte wordt genoemd, is een nadrukkelijk beleidsuitgangspunt geworden. In de stedenbouwkundige discipline zijn nieuwe begrippen geïntroduceerd, zoals het stadsontwerp, waarmee het driedimensionale karakter conceptueel ondersteund wordt. Steeds vaker wordt aan architecten de opdracht voor het opstellen, het uitwerken of het begeleiden van de uitvoering van een stedenbouwkundig ontwerp opgedra-

gen - zoals bijvoorbeeld voor het KNSM-eiland in het Amsterdamse Oostelijk Havengebied (Jo Coenen), voor het terrein van het af te breken stadhuis in Den Haag (Ricardo Bofill) en Coenens plannen voor de Vaillantlaan, eveneens in Den Haag.

Los van de ontwikkelingen op stedenbouwkundig gebied heeft de architectuur in de jaren '80 zich - langs verschillende lijnen - autonoom ontwikkeld. Bovendien is als gevolg van ingrijpende sociaal-economische veranderingen, die hun weerslag hebben op de bouwmarkt, het accent sterk verschoven van massaproductie (in de - gesubsidieerde - woningbouw) naar differentiatie (zowel in de bouwproductie in haar geheel als in de woningbouw). Een stimulerende factor is dat de belangstelling voor architectuur in korte tijd drastisch is toegenomen.

KIEM

De vernieuwingen in de stedenbouw en in de architectuur dragen de kiem in zich van een nieuw evenwicht tussen beide, die zowel de

STEEDS VAKER KRIJGEN
ARCHITECTEN OPDRACHT VOOR HET
OPSTELLEN, UITWERKEN EN
BEGELEIDEN VAN EEN
STEDENBOUWKUNDIG ONTWERP

kwaliteit van de stad (de 'openbare ruimte') als de kwaliteit van de bebouwing ten goede kan komen. Voorbeelden hiervan zijn tot nu toe vooral te vinden op het laagste stedenbouwkundig niveau, waarbij ontwerp en de architectuur in één hand waren. Ook daarvan liet de Filmwijk enkele geslaagde voorbeelden zien, onder andere van de Architecten Cie. (zie fotografie bij dit artikel). Dé uitdaging van het moment - mede met het oog op het toekomstige verstedelijkingsbeleid dat gericht is op het tot stand brengen van grote uitbreidingswijken aan de rand van bestaande steden - is de ontwikkeling van stedenbouwkundige concepten voor een schaalniveau dat overeenkomst met het eerder genoemde Plan Zuid, die 'ruimtelijke kwaliteit' waarborgen. Een al te sterke benadrukking echter van uitsluitend de architectuur - met name door de opdrachtgevers - kan de balans echter gemakkelijk doen doorslaan naar het ontstaan van betekenisloze landschappen van architectonische 'hoogstandjes'.

Compositae (Architekten Cie.)

*Het Design House
in Nieuwegein:
textuur van de
gemetselde huid*

WEG VAN DE SNELWEG- ARCHITECTUUR

KLEINE BEDRIJFSGEBOUWEN MET IDENTITEIT

Ieder zichzelf respecterende gemeente heeft tegenwoordig wel een bedrijvenpark. Deze stedenbouwkundig nauwelijks vormgegeven verzamelpaatsen voor kantoor- en bedrijfsgebouwen liggen meestal langs de invalswegen van de steden. Vroeger werden dergelijke gebieden gewoon industrieterrein genoemd, tegenwoordig is er sprake van een taalkundige face-lift waarbij namen als *brainpark*, *sciencepark* of *industrie-boulevard* een wervende rol moeten vervullen.

De geometrische, vaak spiegelende gebouwen op de hedendaagse industrieterreinen staan langs de snelwegen als abstracte objecten uitgestald, waarbij ieder gebouw de aandacht van de voorbijrazende automobilisten probeert te vangen. De architectonische kwaliteit delft hierbij meestal het onderspit tegen de behoefte om anders te zijn dan de buurman. En omdat ieder gebouw op dezelfde manier anders probeert te zijn, als de zoveelste variant op een reeds overbekend thema, verdwijnt alles gezamenlijk en geruisloos in de anonimiteit. Een autorit langs 's lands snelwegen blijkt, ondanks de grote hoeveelheid nieuwbouw in de bedrijvenparken, een architectonische belevingswaarde op te leveren die nauwelijks uitstijgt boven die van een blokendoos voor beginners.

ABSTRACTE SCULPTUREN

Niet alleen bij de bedrijvenparken heeft de bloedarmoede van deze, op snelle visuele consumptie gerichte, fast-food architectuur toegeslagen. Ook binnen de bebouwde kom zijn de abstracte sculpturen ruimschoots vertegenwoordigd. In het hart van Rotterdam wordt ons Hollands grootste spiegel voorge-

houden in de vorm van de gevels van het Nationale-Nederlanden-gebouw. Dit kantoorgebouw is niet alleen het hoogste van Nederland, maar merkwaardig genoeg tegelijk het meest schaalloze. De gevels geven op geen enkele wijze inzicht over wat er binnen

voor geheimzinnigs gebeurt en wáár de vloeren en ramen zich bevinden.

Gelukkig is het nog steeds zo dat niet alles over één kam kan worden geschoren. Het kan anders en het gebeurt ook anders. Drie onlangs gerealiseerde kleinere kantoorgebouwen tonen dat elk op de eigen wijze aan.

HET NAKG-GEBOUW

Het twee jaar oude NAKG-gebouw valt paradoxaal genoeg op door zijn sympathieke bescheidenheid. Functionaliteit, openheid en inpassing in de landelijke omgeving zijn de kernwoorden. Het gebouw is te vinden langs één van de wegen met lintbebouwing waaruit het tuindersdorp Roelofarendsveen voor een groot deel bestaat. Het is net te zien vanaf de A4. NAKG staat voor Nederlandse Algemene Keuringsdienst voor Groente- en Bloemzaden. De nieuwbouw omvat kantoren, laboratoria, vergaderruimten en een opslagruimte voor zaadmonsters. Een divers programma dat door architect Willem Joosten van Architectenburo Van Rijn uit Roelofarendsveen in een enigszins heterogeen volume is gehuisvest. Toch heeft iedere functie een duidelijke eigen plek gekregen, waarbij slechts één as door het gebouw als ordenend element is gebruikt. Deze dwars door het gebouw geplaatste hoofdas scheidt de op de begane grond gesitueerde kantoorruimten en de aan de noordzijde gelegen laboratoria. Het ontwerp heeft een gevelopbouw met veel sprongen en is deels twee lagen hoog. Het materiaalgebruik is traditioneel: metselwerk, een flauw hellend pannendak en, misschien iets minder traditioneel, aluminium kozijnen in een mosgroene kleur. De koperen goten zullen in de toekomst hier nog hun lichte groene tint aan toevoegen. De combinatie van de gebruikte materialen met de kleinschalige

Het NAKG-gebouw in Roelofarendsveen: wars van modieuze trends.

opbouw zorgt ervoor dat het ontwerp op ingetogen wijze zijn plek inneemt als een vanzelfsprekend element van de lintbebouwing.

Het resultaat van de vele sprongen in de gevel en het toevoegen van een patio in het kantoorgedeelte, is in het interieur terug te vinden in de hoeveelheid daglicht: het gebouw is doordrenkt van daglicht. Vooral in de laboratoria is dit van groot belang. De ramen zijn hier ook hoger gemaakt, waardoor in de gevels de laboratoriumruimten herkenbaar worden. De rood gemetselde plint en de rode speklagen in het gele metselwerk spelen een belangrijke rol in het bij elkaar houden van het totale volume, doordat ze als horizontale banden rondom het gebouw lopen. Hetzelfde effect hebben ook de strookvensters van de verdieping en de koperen goot. De horizontaliteit die hierdoor ontstaat heeft vooral aan de zijde van de A4 tot gevolg dat er een Frank Lloyd Wright-achtige massa-opbouw ontstaat met lange horizontale lijnen, flauw hellende daken en een enkel verticaal accent in de vorm van een trappenhuis. Het gebouw is niet bedoeld als architectonisch hoogstandje, maar het heeft de verdien-

HET METSELWERK VAN HET DESIGN HOUSE KRIJGT EXTRA RELIËF DOOR DE LINTVOEGEN DIE VERDIEPT EN DE STOOTVOEGEN DIE PLATVOL ZIJN AANGEBRACHT

ste op geen enkele wijze die pretentie te koesteren. Het is wars van iedere modieuze trend en ademt een aangename eerlijkheid, die het ontwerp heel wat meer diepgang verstrekt dan de modieuze wegwerp-architectuur van de bedrijvenparken.

HET DESIGN HOUSE

Waar het NAKG-gebouw erg open is, met een gefragmenteerde opbouw, toont het Design House in het bedrijvenpark Plettenburg-West in Nieuwegein zich juist heel introvert, met een strak doosvormig volume als uitgangspunt. Architect Van Tellingen van Architectenbureau Mazairac, Boonzaaijer en Van Tellingen uit Zeist heeft geprobeerd een zo abstract mogelijke doos neer te zetten als antwoord op de vraag van de initiatiefnemers

naar een robuust en tegelijk markant gebouw. Het ontwerp van architect Van Tellingen heeft een simpele massa-opbouw. Een rechthoekig volume is in drie stukken gesneden. Het middelste deel is vervolgens naar achteren geschoven, zodat een beschutte plek ontstaat als entreegebied. Een naar buiten geschoven zwarte staalconstructie accentueert de hoofdingang en geeft alvast een aanduiding van het drie lagen hoge atrium dat achter de entreegevel is gelegen. Rondom deze ruimtelijk fraaie hal zijn verschillende showrooms van interieurinrichters te vinden. Dankzij het open hart worden de showrooms op de verschillende verdiepingen visueel met elkaar verbonden.

De gemetselde gevels zijn sober uitgevoerd met een regelmatig patroon van kleine ramen. In het gevelvlak van de entree zijn de ramen zelfs helemaal weggelaten, waardoor de zwarte staalconstructie daar nog meer opvalt. Ook de twee naar buiten geschoven noodtrappenhuisen in de zijgevels vallen op. Deze trappenhuisen zijn buiten het bouwvolume geplaatst om vierkante meters te winnen, maar vormen met de gebogen glazen bouw-

stenen-wanden tegelijk een welkome onderbreking van de gevels.

Het metselwerk is in twee tinten bruin uitgevoerd. De donkere steen is iets terugliggend gemetseld en bevindt zich tussen de ramen. Het metselwerk krijgt extra reliëf door de lintvoegen verdiept en de stootvoegen platvol aan te brengen. Ook de raamdorpels zijn gemetseld. De steensdiepe neggemaat versterkt het massieve karakter van de gevels.

Met het eenvoudige, robuuste volume en het hoge abstractieniveau van het Design House lijkt het gebouw weinig af te wijken van de standaard snelwegarchitectuur. Wat het Design House meer maakt dan de gladde blokkendozen die zo beeldbepalend zijn voor de bedrijvenparken, is de textuur van de huid. De manier waarop het metselwerk hier is toegepast, heeft geleid tot een gevel die bij het benaderen steeds meer details loslaat en daardoor van karakter verandert. Architect Van Tellingen, die zichzelf een 'Berlage-freak' noemt, hecht ook veel waarde aan de verweering en zelfs vervuiling van de gevel die in de toekomst een extra visuele kwaliteit zal opleveren. Het metselwerk leeft, en laat toe dat tijd en licht er een spel mee spelen.

KARBOUW

Het bedrijfspand van Bouwbedrijf Karbouw

Karbouw in Amersfoort: rustgevend en functioneel ontwerp

in Amersfoort is weer totaal anders van karakter. Het is niet gemakkelijk dat in een paar woorden te vangen. Het ontwerp voor Karbouw (buffel) is van de hand van Ben van Berkel, bekend van zijn eveneens sterk tot de verbeelding sprekende ontwerp voor de nieuwe Rotterdamse brug over de Maas. De omstandigheden waaronder het ontwerp tot stand is gekomen, waren ideaal voor de ontwerper. Michel Schoonderbeek van project-

HET GEBOUW VAN KARBOUW
COMBINEERT FUNCTIONALITEIT
MET DYNAMIEK EN RATIO MET
ASSOCIATIEVE KRACHT

ontwikkelaar Schipper en Bosch verenigt in één persoon opdrachtgever, aannemer en toekomstig gebruiker*. Als dan ook nog eens om een eigenzinnig gebouw wordt gevraagd dat past bij de identiteit van het bedrijf en de architect het vertrouwen van de opdrachtgever krijgt, dan ontstaat er een situatie waarin verrassende en vernieuwende architectuur kan ontstaan.

Het bedrijvenpark De Hoef in Amersfoort, waar Karbouw is gevestigd, onderscheidt zich in niets van de onbestemde bedrijvenparken zoals we die overal in Nederland tegenkomen. Ook het programma van eisen van bouwbedrijf Karbouw wijkt niet af van de programma's van duizenden andere vergelijkbare opdrachten voor bedrijfsgebouwen; een loods gecombineerd met kantoorruimte in één bouwvolume. De vertaling van Ben van Berkel is minder gebruikelijk. Het ontwerp is opgebouwd uit een robuuste, rechthoekige begane grond als sokkel met daarboven een beweeglijke, geknikte tweede laag. Dankzij de knik in de bovenbouw richt de glazen voorgevel van de verdieping zich op het kruispunt aan de voorzijde, dat het enige aanknopingspunt in de omgeving vormt. Tegelijk ontstaat er een overstek waardoor er een beschutte plek als ingang wordt gevormd. Inwendig blijkt door de hoekverdraaiing een taps toelopende gang gevormd te worden van waaruit de kantoorruimtes ontsloten worden.

Hoewel het ontwerp bestaat uit traditionele bouwmaterialen, is de wijze waarop deze materialen zijn toegepast niet traditioneel. In de gemetselde plint, bijvoorbeeld, zijn twee kleuren metselwerk toegepast; aansluitend op het maaiveld een zwarte steen in een liggend stapelverband, daarboven een rode steen in een staand stapelverband. De aluminiumkleurige gevelbeplating is gedeeltelijk gekromd en sluit aan de bovenzijde aan op het gebogen dak.

Hoewel er welbeschouwd weinig rechte hoeken of gebruikelijke oplossingen in het gebouw zijn toegepast, is het opmerkelijk hoe rustgevend en functioneel het ontwerp is. Niets is zoals je het zou verwachten en tegelijk is iedere oplossing haast vanzelfsprekend. Dat geldt zowel voor het interieur als voor de buitenzijde waarmee het ontwerp zich als een op zichzelf staand object in de onbestemde ruimte manifesteert. Het gebouw combineert daarbij schijnbaar moeiteloos functionaliteit met dynamiek en ratio met een associatieve, beeldende kracht.

* Zie ook de Column van Michel Schoonderbeek in dit nummer

STENEN LOPER IN HAAGSE BINNENSTAD VERDER UITGEROLD

Het heringerichte plein vóór het nieuwe gebouw van de Tweede Kamer spreekt niet erg tot de verbeelding. De grandeur die misschien op een dergelijke plek verwacht mag worden, is ver te zoeken. Maar de aandacht waarmee het stenen oppervlak is gelegd zorgt echter wel voor een geslaagde perfectie in alle eenvoud.

MANGAANKLINKER BLIJFT FAVORIET

Voor meeslepende uitingen van eigenwaarde en grandeur hoeft niemand zich naar de nieuwe Hofplaats in Den Haag te spoeden. Het plein, dat vrij stilletjes samen met het uiteraard veel meer besproken nieuwe Tweede Kamergebouw op 28 april dit jaar officieel in gebruik werd genomen, heeft eigenlijk alleen vóór de eigenlijke inrichting eventjes in de aandacht gestaan. Het beeld van

de kunstenaar Kounellis, dat WVC-minister d'Ancona de Staten-Generaal graag had willen aanbieden, zou een centrale plek op het plein krijgen. Zoals bekend vonden de parlementariërs het ontwerp voor het beeld niet mooi. In plaats van het gewraakte beeld staat er nu een 45 m lang, uit natuursteen opgetrokken zitelement, waarin artikel 1 van de grondwet is gebeiteld.

Messing strips zorgen voor ruimtelijke effecten

JUISTE FREQUENTIE

De functie van de Hofplaats in het totaal van pleinen dat Den Haag rijk is, werd treffend omschreven door Pi de Bruijn, architect van het nieuwe Kamergebouw. 'Het gezelligste plein van de stad.' Een rustpunt en ontmoetingsplaats voor passanten. Bepalend voor die uitstraling is, volgens landschapsarchitect A.J. Schipper en projectleider B.J. Verstraate van de Haagse Projektorganisatie de Kern Gezond, de bestrating die voor het plein is toegepast. Zoals elders in de binnenstad ook straatbakstenen zijn gebruikt om een hoogwaardig stedelijk tapijt te creëren, zo ook ligt

de Hofplaats er dankzij de zorgvuldige afwerking zo 'strak als een biljartlaken' bij. Een technisch resultaat waar de Projektorganisatie, die een onderdeel vormt van de Dienst Stadsbeheer van Den Haag, trots op is. Gevraagd naar de argumenten voor hun keuze pakken beide heren bijna lyrisch uit over de onmiskenbare eigenschappen van de door hen uitverkoren mangaanklinker. 'Dit materiaal voegt zich qua formaat en uitstraling heel gemakkelijk naar het ontwerp,' constateert Schipper. 'Het is neutraal en kan daardoor heel harmonieus worden gecombineerd.' Zijn collega Verstraate valt hem bij:

'De toonzetting van de door ons gekozen steen is goed. Die steen stuurt het juiste signaal uit op de juiste frequentie.'

EIGENDOMSKWESTIE

Aangezien de Gemeente Den Haag slechts een 3 m smalle strook van de Hofplaats in eigendom heeft, vervulde de bestrating van dit belangrijke deel van de openbare ruimte de leden van de Projektorganisatie aanvankelijk met enige zorg. Om redenen van aansluiting op de omliggende gebieden van de binnenstad en omwille van de continuïteit van de 'stenen loper' die in de binnenstad al was

uitgerold, hechte de Projektorganisatie sterk aan het gebruik van dezelfde mangaanklinker. Maar helemaal zeker van haar zaak was zij niet. Had de oorspronkelijk voor het nieuwe ministerie van VROM geplande natuurstenen bestrating immers geen plaats moeten maken voor een veel goedkoper materiaal? De Projektorganisatie zette zich schrap. 'Als je voor representativiteit en kwaliteit kiest, dan kom je uit op de straatbaksteen. Een gebakken steen verliest z'n kleur niet, hij wordt zelfs op den duur nog mooier. Daarbij neemt die steen vuil niet zo gemakkelijk op als andere materialen. In ons geval zie je op de mangaanklinker het straatvuil zich

'DE MANGAANKLINKER STUURT HET
JUISTE SIGNAAL OP DE JUISTE
FREQUENTIE UIT'

nauwelijks aftekenen. Ook qua duurzaamheid voldoet de gebakken steen goed, omdat dankzij z'n kleine formaat breuken als gevolg van zware belastingen minder snel voorkomen of in elk geval minder zichtbaar zijn dan, bijvoorbeeld, in het geval van tegels.'

De gemeente wenste geen verandering van toon door materiaalverschillen in de bestrating van plein enerzijds en de langs het plein gaande Hofweg en de aangrenzende smalle winkelstraat Lange Poten anderzijds. In overleg met de Rijksgebouwendienst werd daarom alsnog gekozen voor de mangaanklinker. Eenvoudig als dit lijkt, het betekende voor de Projektorganisatie een belangrijke overwinning, omdat daardoor de kwaliteit van de openbare ruimte gehandhaafd kon worden.

Op dit laatste aspect is het de moeite waard nader in te gaan. Binnen het bestratingsplan voor de Haagse binnenstad gaat heel veel aandacht uit naar een zo hoog mogelijk uitvoeringsniveau. Het tevreden gebrom van een jonge skateboarder, die als eerste het gladde oppervlak van de Hofplaats kwam beproeven en goedkeuren, mag worden beschouwd als een onorthodoxe instemming met de door de Dienst Stadsbeheer nagestreefde kwaliteit. 'Er is doelbewust gekozen voor die kwaliteit. Zo is er overal puinverharding gebruikt voor

het fundament om daarmee de stabiliteit te verhogen. De daarmee gepaard gaande hogere kosten verdienen we op den duur terug, terwijl het voor winkeliers ook prettig is als de straat niet regelmatig opgebroken moet worden om de bestrating te vernieuwen.' Voorts wordt gewezen op de ervaringen die door de Dienst Stadsbeheer zijn opgedaan met detailleringen. 'Er zijn allerlei details voor specifieke problemen ontwikkeld. De

Alle detailleringen worden vooraf beschreven en komen in het Standaard Detailhandboek terecht

aansluitingen op gevelwanden, boomroosters, toegangskokers voor riolering, regenwaterafvoergoten, lantarenpalen enzovoort zijn allemaal in de ontwerpfase eerst uitgetekend, inclusief het knip- en legwerk, zodat dit niet tijdens het werk hoeft te worden besloten.' Ter illustratie komt het zogenaamde Standaard Detailhandboek op tafel, waarin de vele detailoplossingen die tijdens het project zijn ontwikkeld door de Projektorganisatie nauwkeurig bijeen zijn gebracht. 'Dit maakt voor een belangrijk deel de uiteindelijke kwaliteit uit.' De Projektorganisatie wordt in die opvatting bevestigd door de vele bezoeken die gemeentelijke diensten vanuit de rest van het land afleggen, waarbij de bestrating en het handboek vaak ter sprake komen. 'Zo'n boek vertegenwoordigt een behoorlijke investering, maar het is het op den duur rendabel doordat veel van deze details herhaald worden.'

EENVOUDIG

'Een eenvoudige inrichting', zo profeteerde de nota 'De Kern Gezond' in 1988 toen de destijds nog Hofcingelplein genoemde Hof-

plaats ter sprake kwam. En eenvoudig is het geworden. Met een beperkt aantal middelen is getracht de ruimte toch een eigen identiteit te geven. Daarvoor zijn behalve de zorgvuldig aangebrachte bestrating ook speciaal vervaardigde messing strips en lichtarmaturen gebruikt. Krachtens een raadsbesluit - maar tegen de wens van de inrichters van het plein in - blijft een rij bestaande kastanjabomen als een soort levende afscheiding tussen plein en Hofweg staan. Dit maakte het onmogelijk het oorspronkelijke plan voor de verlichting uit te voeren. In plaats van de lichten op de naburige trammasten op de Hofweg te monteren, is er gekozen voor zogenaamde lichtpotten in

'DIT MATERIAAL VOEGT ZICH QUA
FORMAAT EN UITSTRALING HEEL
GEMAKKELIJK NAAR HET ONTWERP'

de bestrating en voor speciale lichtmasten op het plein.

De messing stroken kostten nogal wat hoofdbrekens, want de kosten van de technische voorziening bleken niet mee te vallen. De montagetechniek van de messing U-profielen op een betonnen strook moest rekening houden met de nogal uiteenlopende fysische eigenschappen van de materialen. Behalve een verlevendiging van de bestrating geven de messing stroken op één plaats de contouren van een stadspoort weer, die daar lange tijd geleden heeft bestaan.

Schipper en Verstraate tonen zich tevreden over de Hofplaats. 'Het heeft iedereen veel moeite gekost om te realiseren wat we nu hebben. Dankzij de goede samenwerking met Rijksgebouwendienst en het ministerie van WVC is het gelukt. Binnen het budget dat we hadden zijn we er toch nog uitgekomen.' Zij omschrijven de Hofplaats als een 'sober maar doelmatig plein'. De suggestie dat de gemeenschap wellicht voor zulke plekken grotere financiële offers moet brengen, nemen beide heren niet direct over. 'Nederland heeft geen traditie in het creëren van prestigeplekken met gebruik van grote budgetten. Je vervalt dan al gauw in een overdaad die on-Hollands aandoet.'

Zie voor een beschrijving van het 'stedelijk tapijt' van de Haagse binnenstad ook Baksteen september 1991, nummer 5.

ARCHITECTUUR ALS PORTRET

MICHEL SCHOONDERBEEK, BOUWER EN PROJECTONTWIKKELAAR

De enthousiaste reacties in de vakpers op het bedrijfsgebouw dat Ben van Berkel in Amersfoort voor Karbouw en Schipper Bosch ontwierp, hebben me geleid, natuurlijk*. Maar ook verbaasd. Inderdaad wilde ik voor ons bedrijf iets bijzonders. Dat wil zeggen, een gebouw dat in één oogopslag laat zien wat onze uitgangspunten zijn. En ook: wat mensen die bij ons binnenstappen mogen verwachten. Juist in de betrekkelijke kleinschaligheid van een nieuwe bedrijfsruimte en het voeren van een beperkt budget lag een uitgelezen mogelijkheid om aan die uitgangspunten optimaal vorm te geven.

Mijn verbazing geldt het enthousiasme over een architectonisch en bouwkundig resultaat, dat eigenlijk niet meer is dan de uitkomst van een benadering. Eén die binnen de bouwwereld heel normaal zou moeten zijn, maar dat om een aantal redenen niet is. Het is mijn overtuiging dat gebouwen zoals Karbouw alleen maar tot stand kunnen komen dankzij een hecht verband van opdrachtgever, projectontwikkelaar, architect, bouwer en constructeur, waarbij het bouwtraject door alle betrokkenen van a tot z wordt doorlopen. Het zijn disciplines, die in het spanningsveld van uiteenlopende belangen en de voortschrijdende monopolisering van een gestandaardiseerd materiaal aanbod steeds verder uit elkaar worden gedreven. Door ze binnen één onderneming te concentreren en samen te laten werken, is aan een belangrijke voorwaarde voldaan. In die zin dient ook de makelaar zo vroeg mogelijk in het proces betrokken te worden. Alleen zó kan een permanente uitwisseling van kennis en ervaringen ontstaan, een prikkelend klimaat van probleemstelling en oplossing, waarin gezamenlijk naar een geïntegreerd en opvallend bouwresultaat wordt toegewerkt dat door alle betrokken partijen wordt gedragen.

* Zie ook *Portfolio*, blz. 10 e.v.

Na een opleiding bouwkunde en een achtjarig dienstverband met het bouwbedrijf van zijn familie, heeft Michel Schoonderbeek een eigen bouwbedrijf opgericht, Karbouw in Amersfoort. Daarnaast is Schoonderbeek eveneens directeur-eigenaar van Schipper Bosch, een projectontwikkelingsbedrijf. De projecten die hij ontwikkelt, worden uitbesteed aan bouwbedrijf Karbouw. Op die manier treedt Schoonderbeek op als intermediair tussen architect en uitvoerder. Deze opstelling leidde onder andere tot de nieuwbouw voor het bouwbedrijf Karbouw, waarvoor het ontwerp werd vervaardigd door Ben van Berkel. Schoonderbeek ontwikkelt en bouwt ook projecten voor derden, zoals bedrijfshallen en kantoren, scholen en woningen, onder andere in opdracht van de Gemeente Amersfoort.

WERKCONCEPT

Als bouwer en projectontwikkelaar ben ik niet geïnteresseerd in cliché-oplossingen, maar in resultaten die zich onderscheiden van het algemene. Profilering vind je echter niet per definitie in een grensverleggende constructie of gezochte vormgeving. Ons werkconcept biedt juist de benodigde ruimte, waarin de individualiteit van de opdrachtgever en de architect volledig tot hun recht kunnen komen, ongeacht de aard van de opdracht. Ook in de eenvoudigste opzet kan een meerwaarde ontstaan in detaillering en uitwerking, kan een 'doos' zich onderscheiden van de 'doos' van de buurman door een oorspronkelijke ingreep of een onverwachte materiaalkeuze. Met zo'n benadering kun je

als bouwer en ontwikkelaar genuanceerd naar de opdrachtgever toewerken zonder extra kosten en zonder verlies van kwaliteit, en kun je met een bescheiden budget een maximaal resultaat behalen, tot en met de afbouw en interieurbouw. Mijn ideaal is het leveren van gebouwen die de opdrachtgever en gebruiker als 't ware portretteren: zie mijn gebouw en u weet met wie u te maken heeft.

ARCHITECT EN OPDRACHTGEVER

Voor het verkrijgen van een bijzonder resultaat is de samenwerking tussen bouwer, ontwikkelaar en architect doorslaggevend. Ik ben er daarom van overtuigd dat de bouwer en ontwikkelaar de architect moeten aantrekken en inspireren tot het ontwerpen van het project dat hem voor ogen staat, en niet andersom. Tussen de opdrachtgever en de architect moet wat dat betreft een bijzondere vertrouwensrelatie bestaan, opdat je ook aan de meest simpele en minst pretentieuze vragen tegemoet kunt komen. Het veel gehoorde en vaak door architecten terecht achteraf gemaakte verwijt dat hun oorspronkelijke ontwerp door de projectontwikkelaar is afgeknepen, sluit je daarmee uit. In die zin heb ik veel geleerd van mijn samenwerking met Ben van Berkel. De keuze was een goede, een schot in de roos. Met Karbouw hebben we iets gecreëerd dat helemaal aansluit bij de opvattingen van de opdrachtgever en die van de architect. Het is het samengaan van plezier, visie en enthousiasme dat als vanzelfsprekend iets opmerkelijks heeft opgeleverd. In dit kader is de constatering dat dit architectuur is die zich in positieve zin onderscheidt van andere architectuur niet de minst belangrijke. Dit is precies wat we met ons werkconcept mogelijk, haalbaar en financieel toegankelijk willen maken. Overigens, het is mogelijk voor iedereen die dat wil. ■

Leden Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten

Bato's Gilde B.V., Heerewaarden

Biczeveld B.V., Steenfabriek,
Kerkdriel

Boral Nedusa Baksteen B.V. -
Steenfabriek Erlecom, Erlecom

Boral Nedusa Baksteen B.V. -
Steenfabriek Lobith I, Spijk bij Lobith

Boral Nedusa Baksteen B.V. -
Steenfabriek Lobith III, Lobith

Boral Nedusa Baksteen B.V. - B.V.
Steenfabriek Daams, Spijk bij Lobith

Brada Baksteen Esbeek B.V., Esbeek

Brada Baksteen Oosterhout B.V.,
Oosterhout (N.B.)

'Buggenum' B.V., Kleiwaren-
fabriek, Buggenum

'De Bijlandt' B.V., Waalsteen-
fabriek, Lobith-Tolkamer

'Doorwerth' B.V., Vlamovensteen-
fabriek, Doorwerth

L.J. Duijs B.V., Steenfabrieken,
Hedikhuizen

Echter Steenfabriek, B.V., Echt

Leopold Engels, B.V., Steenfabriek,
Helden-Panningen

Façade Beek B.V., Beek (L)

Hagens Steenfabrieken B.V., Oeffelt

Huisman-Milsbeek B.V., Steen-
fabriek, Milsbeek

'Huissenswaard', B.V. Steenfabriek,
Angeren

Hijlkema B.V., Steenfabriek, Delfzijl

Joosten en Co v/h Gebr. Joosten,
Steenfabriek, Wessem

Joosten B.V., Kleiwarenfabriek,
Kessel (L)

'Koppenwaard', B.V. Vlamoven-
steenfabriek, de, Lathum a/d IJssel

Koramic Bommel B.V., Haalderen

Koramic Bingerden B.V., De Steeg

Koramic Kijfwaard Oost B.V.,
Pannerden

Koramic Kijfwaard-West B.V.,
Pannerden

Koramic Over-Betuwe B.V., Rhenen

Koramic Koninklijke Steen-
fabriek De Vijf Eiken B.V., Rijen

Koramic De Wolfswaard B.V.,
Opheusden

'Nuance', Kleiwarenfabriek,
Afferden (L)

Randwijk B.V., Steenfabriek,
Heteren

Rodruza - Steenfabriek Rossum
B.V., Rossum (Gld.)

Rodruza - Steenfabriek De Zand-
berg B.V., Gendt

'Roodvoet' B.V., Steenfabriek, de
Rijswijk (Gld.)

'Rijswaard' B.V., Steenfabriek, de
Aalst (Gld.)

Schipperswaard, Steenfabriek, B.V.,
Echteld

'St. Joris', Keramische Industrie
B.V., Beesel (L)

Smeijers en Voortman B.V., Markelo

Teewen Porisofabriek Hendrik,
Brunssum

Teewen Porisofabriek Rembrandt,
Brunssum

Teewen Steenfabriek Haaften,
Haaften

Teewen Steenfabriek Heteren,
Heteren

Teewen Steenfabriek Hurwenen,
Hurwenen

Teewen Steenfabriek Lienden,
Lienden

Teewen Steenfabriek Ochten,
Ochten

Teewen Steenfabriek Thorn,
Thorn

'Terra' B.V., Steenfabriek, Son

Timmermans en Zoon, Vlamoven-
steenfabrieken, Elst (U)

Udenhout B.V., Steenfabriek,
Udenhout

'Waalwaard' B.V., de Steenfabriek,
Dodewaard

Zennewijnen, Steenfabriek, B.V.
Tiel

'Baksteen' is het vakblad van het Koninklijk Verbond van Nederlandse Baksteenfabrikanten (KNB) en verschijnt in controlled distribution vier maal per jaar. Het blad biedt informatie over de baksteenindustrie en belicht opvattingen over het ontwerpen in baksteen. Daarnaast bevat 'Baksteen' artikelen over stapeltechniek en construeren, produktassortiment en kwaliteit, en de wijze waarop baksteen in de werk- en woonomgeving wordt toegepast. Elk nummer bevat een Portfolio waarin de belevingswaarde van baksteen aan de hand van een opvallend bouwwerk centraal staat.

IS GEMETSELD IN BAKSTEEN